

ГУМАНІТАРНІ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ (ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ)

БІЛОУСОВ М.М.,
доктор історичних наук, професор

Дипломатична академія України
при МЗС України

За радянських часів питанню забезпечення прав людини у зовнішній політиці СРСР надавалося другорядного значення, особливо, коли права людини розглядалися з позицій міжнародних стандартів. Отже, і в міжнародних організаціях, і в двосторонніх відносинах СРСР, як правило, розглядав порушення цих питань як “провокацію”. Не випадково, у 1948р. радянські представники в ООН не голосували за Загальну декларацію прав людини під приводом, що вона недостатньо забезпечує “економічні і соціальні права трудящих”. Зрозуміло, що положення Декларації, яку справедливо називають “гуманітарною Біблією” сучасності, в якій викладені права людини, які повинні гарантувати держави, не могли знайти підтримки в СРСР, де в той час проходили організовані державою сумнозвісні кампанії боротьби з “буржуазним націоналізмом”, “космопо-літизмом”, “недооцінкою досягнень вітчизняної науки” та інші, які, на практиці, призводили до масових порушень прав людини, в тому числі в Україні.

Разом з тим, питання прав людини посідали все помітніше місце в порядку денному засідань міжнародних організацій, в обговоренні яких мали брати участь делегації України після того, як УРСР стала державою-засновником ООН. Отже, час від часу їй доручалося виступати в ООН, ЮНЕСКО, МОП з ініціативами саме з соціальних, правозахисних питань, особливо після “відлиги”, що почалася після смерті Й.В.Сталіна зараз ці питання узагальнено називаються гуманітарними, хоча існує і традиційне розуміння цього поняття: забезпечення прав людини під час збройних конфліктів.

Парадоксом тих часів активності України в гуманітарних питаннях було те, що українські представники продовжували виступати проти “обмеженості” загальної декларації прав людини, хоча вона стала визнаним у всьому світі основоположним документом у своїй галузі, дороговказом для політики держав. Так, наприклад, у 1963 році у зв'язку з підготовкою до п'ятнадцятиріччя Загальної декларації представник УРСР в Комісії ООН з прав людини наполягав на тому, щоб програма

святкування річниці була доповнена “вказівкою про те, що святкування цієї дати повинно здійснюватися з особливим урахуванням зусиль (у міжнародному і національному плані) для викорінення ідеології расизму і фашизму. Крім цього, слід урахувати, що загальне і повне роззброєння і переключення на мирні потреби коштів і ресурсів, вивільнених у результаті роззброєння, негайне виконання Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам також мають важливе значення для здійснення прав і основних свобод людини”¹. Пропозиція не була, проте, схвалена в Комісії. Складнощі в СРСР і в Україні спричиняла і проблема поширення тексту Декларації серед населення: в Москві її текст був вперше опублікований у 1957 році в збірнику документів міжнародного права, призначеного для досить вузького кола науковців. В Україні - у 1958 році у вигляді невеличкої брошури тиражем у 5 тис. примірників у загадковому видавництві “Бюро інформації”. А в 1968 році Декларація була опублікована в “Політвидаві” (одна тисяча примірників). Привертало увагу, що на обох виданнях була позначка “без ціни”, що тоді означало, що вони не призначались для розповсюдження через торговельну мережу.

Примірники цих видань потрапили в деякі бібліотеки, а також у Міністерство закордонних справ УРСР для розповсюдження на міжнародних конференціях як доказ “популяризації Декларації серед населення УРСР” - своєрідна реакція на обвинувачення, що вона в Україні не відома.

Акцент в діяльності України в ООН на соціальних, правозахисних питаннях був зовсім не пов’язаний з тим, що в Україні існувало більш сприятливе, ніж в цілому в СРСР, ставлення до забезпечення прав людини. Справа була в тому, що зовнішня політика СРСР завжди мала пропагандистський вимір. А з цієї точки зору більш вигідними являлися ініціативи в питаннях безпеки, роззброєння, боротьби з колоніалізмом тощо, з якими і виступала Москва після Другої світової війни. Україні ж залишалися “другорядні” гуманітарні питання. Втім, зараз, коли “класове” протистояння двох наддержав припинилося, розв’язання гуманітарних питань в широкому розумінні цього поняття посідає все почесніше місце в міжнародному житті. І українській дипломатії є чим пишатися навіть за діяльність в ті роки, коли Україна не мала незалежної зовнішньої політики і існувала у складі СРСР, хоча і була членом ООН. В 1958 році, наприклад, УРСР ініціювала міжнародну співпрацю у царині охорони здоров’я. З її пропозиції було схвалено резолюцію, яка закликала держави зміцнити спільні зусилля з огляду на особливу небезпеку поширення малярії, віспи, туберкульозу, холери, онкологічних, серцево-судинних захворювань, сказу, поліомієліту тощо. Пропонувалося, зокрема, оприлюднити досягнення окремих країн у боротьбі з цими хворобами (а на сесії ООН делегація України розповіла про досягнення української медицини), поширити досвід

профілактичної роботи, застосування атомної енергії в медицині, покращити санітарну освіту населення тощо².

Ініціативу України високо оцінили у своїх виступах в ООН представники інших держав, вона стала яскравим прикладом активності на міжнародній арені в той час, коли Україна ще не була незалежною державою.

Не залишилася непомітною й інша пропозиція України в ООН. У 1961 році Україна запропонувала зосередити увагу ООН і ЮНЕСКО на подоланні масової неписьменності у світі³. Згодом ЮНЕСКО організувала широку допомогу у розгортанні курсів для дорослих, удосконаленні методики викладання рідної мови у початкових школах, що особливо важливо було для країн Африки та Азії, які нещодавно звільнилися від колоніалізму. Ім'я України в той час особливо запам'яталося в Алжирі, Малі, Ірані, де незабаром після схвалення запропонованої Україною пропозиції почалося здійснення перших проектів.

Ще через рік, у 1962 році, Україна запропонувала підсилити роль ООН у справі підготовки національних технічних кадрів, аби прискорити індустріалізацію країн, що розвиваються. Резолюцію було схвалено. Державам - членам ООН було, зокрема, рекомендовано так розвивати систему освіти, щоб забезпечувати свої потреби у кадрах середньої технічної і вищої кваліфікації, а Генеральному Секретареві ООН вивчити це питання і доповісти ООН, яка міжнародна допомога потрібна в цій справі, що й було згодом зроблено⁴. На виконання цієї резолюції Україна організувала курси металургів, які у вигляді семінарів проходили в Києві в Інституті електрозварювання ім.О.Патона, на підприємства Запоріжжя, в інших містах. У збірниках документів, опублікованих МЗС УРСР, міститься немало подяк Україні за організацію цих семінарів, які висловили їх учасники - представники країн Азії, Африки, Латинської Америки та Європи.

Україна продовжувала і надалі втілення в життя своїх пропозицій. У 1980 році в ЮНЕСКО була схвалена її резолюція "Боротьба з неписьменністю", в якій було запропоновано надати фінансову й іншу допомогу Ефіопії у цій справі⁵.

Усі ці ініціативи, до речі, розвивали важливі положення Загальної декларації прав людини про право на охорону здоров'я, освіту, в тому числі на технічну і професійну (статті 25,26), хоча на становище всередині країни вони істотно не впливали.

Були і прикрі епізоди на цьому шляху. У 1957р. делегація СРСР разом з представниками арабських країн, які в той час ще не знаходили спільну мову з Ізраїлем, за кулісами засідань XXX сесії Генеральної Асамблеї ООН підготували проект резолюції, в якій зазначалось, що "сіонізм є формою расизму і расової дискримінації"⁶. З якихось причин представники СРСР вирішили залишатися в тіні, а Україні було доручено стати

співавтором резолюції і виступати за її схвалення. Ця чисто пропагандистська резолюція була відмінена в ООН наприкінці 80-х років.

Проголошення незалежності знаменувало і докорінну зміну в Україні в оцінках значення забезпечення прав людини, Загальної декларації ООН в тому числі, для побудови суспільства. Конституція України виходить з Декларації, в тій чи іншій формі повторює її формулювання в положеннях про права людини. Повністю відповідає духу і букві Декларації урочиста заява про те, що “людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” (ст.3).

На міжнародній арені вже в нових умовах і без усякої двоїстості Україна продовжує відстоювати принципи прав людини як у тих напрямках, які вона обрала раніше, так і в нових. Так, на 46-й сесії Генеральної Асамблеї ООН Україна була співавтором резолюцій “Міжнародний рік письменності” та “Права людини і науково-технічний прогрес”⁷, на 47-й і 48-й сесіях – резолюцій “Програма ООН в галузі освіти і професійної підготовки для південної частини Африки”⁸. У цих акціях помітна спадкоємність у її діях в ООН. Крім цього, Україна зараз активна і в інших напрямках: питання прав людини при здійсненні правосуддя, прав дитини, в тому числі безпритульних дітей, прав національних, етнічних, мовних і релігійних меншин, ліквідації всіх форм релігійної нетерпимості та інших. Її миротворці захищають права людини в колишній Югославії, інших регіонах. Ця активність триває.

Щодо гуманітарних питань в їх традиційному розумінні, тобто захисту жертв війни, то і в цій галузі зовнішньополітична діяльність України розпочалася активністю ще в повоєнні роки.

В 1949р. делегація Української РСР взяла участь у Женевській дипломатичній конференції, скликаній швейцарською організацією – Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, тобто поза рамками ООН. На цій конференції радянські делегації намагалися розповсюдити дію Женевських конвенцій на учасників колоніальних і громадянських війн, а особливо – на учасників партизанського руху. Україні було що сказати на цій конференції. Вона внесла, за словами її учасника, в той час відповідального працівника МЗС УРСР К.С.Забігайла, “значний внесок” у роботу конференції⁹.

Активною була діяльність представників України і на конференції в Женеві, яка тривала у 1974-1977 роках і присвятила себе виробленню двох додаткових протоколів до Женевських конференцій 1949р., щоб врахувати нові умови ведення війни, і поширити їх дію на учасників національно-визвольних рухів, що на початку конференції було особливо актуально з огляду на спроби Португалії зберегти збройною силою свою колоніальну імперію в Африці¹⁰.

Українська дипломатія на цій конференції домогалася покарання воєнних злочинців, нерозповсюдження прав комбатантів на найманців, яких використовують колоніальні держави з метою збереження колоніалізму, про захист атомних електростанцій. Її вимоги були сформульовані у вигляді окремих положень додаткових протоколів, які вона вносила на розгляд разом з іншими делегаціями, які поділяли її позицію. При цьому українські дипломати активно використовували резолюції Генеральної Асамблеї ООН, які вона зініціювала з питань роботи Женевської конференції, щоб надати своїм пропозиціям більшої ваги¹¹. Більшість пропозицій України знайшли своє відбиття в положеннях додаткових протоколів, які були згодом підписані і ратифіковані Україною.

До речі, саме на Женевській конференції виникло питання про нестастосування т.зв. негуманних видів зброї, що призвело до підписання відповідної конвенції, а в останній час – до заборони протипіхотних мін. І в цих заборонах було чути голос України, що продовжувала свою активну дипломатичну діяльність на гуманітарному напрямі.

ПОСИЛАННЯ

¹ Українська РСР на міжнародній арені: Зб.док.і матер. - К., 1977. - С.147-148.

² Українська РСР на міжнародній арені: Зб.док.і матер. - К., 1963. - С.381-382.

³ Там же. - С.410-411.

⁴ Українська РСР на міжнародній арені: Зб.док.і матер. - К., 1977. - С.144-146.

⁵ Українська РСР на міжнародній арені: Зб.док.і матер. - К., 1984. - С.421.

⁶ Українська РСР на міжнародній арені: Зб.док.і матер. - К., 1981. - С.380.

⁷ Українська РСР на міжнародній арені: Зб.док.і матер. - Кн.1. - К., 1998. - С.514-516, 558-560.

⁸ Там же. - С.642-645. - Кн.2. - К., 1998. - С.102-104.

⁹ Забигайло К.С. Вопросы защиты жертв войны на Женевской дипломатической конференции 1949 года. Автореферат диссертации. - К., 1954. - С.12.

¹⁰ Див. про це: Денисов В., Белоусов М. Важливий етап у розвитку міжнародного гуманітарного права// Радянське право. – 1978. - № 7.

¹¹ Українська РСР на міжнародній арені: Зб.док.і матер. - К., 1981. - С.260-262, 276-277, 355, 361-362; К., 1984. - С.103, 111, 209-210.